

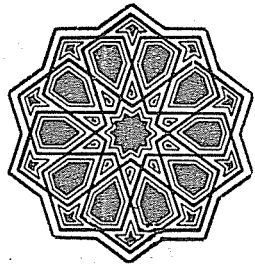
D.001/15

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

İBADİLERE AİT BAZI METİNLER

Doç. Dr. YAŞAR KUTLUAY

İtikadî İslâm mezheplerinin incelenmesi sırasında karşılaşılan güçlüklerin en önemlisi, mezheplere mensup müelliflerin eserlerinin elde bulunmayışıdır. Bir mezhebe muhalif olan müellifin o mezhep hakkında anlattıkları tek taraflı kalmaktadır. Eğer elimizde aynı konuyu savunarak anlatan bir eser olursa, ikisini mukayese suretiyle daha doğru bilgiye sahip olabiliriz. El-Hayyât'ın "El-İntisâr"ını buna misal gösterebiliriz. Önceleri Şehristânî'nin İbn er-Râvendî'ye dayanarak anlattığı Mu'tezile mezhebi hakkındaki bilgilerimiz el-İntisâr ile geniş ölçüde değişmiş ve daha sonra bulunup yayınlanan mu'tezilî yazmalarla oldukça açıklığa kavuşmuştur.

Kelâmî veya felsefî bir sistem olarak tarihten silinen Mu'tezile yanında Şi'îler ve Hâriciler mevcudiyetlerini devam ettirmektedirler. Şi'î - Sünnî çatışması arasında üçüncü cepheyi temsil eden Hâricilerin "İbadiyye" kolu Doğu ve Kuzey Afrika, Güneydoğu Arabistan müslümanları arasında yaşamaktadır. Bununla beraber mezheplerine ve dinî meselelere dair yayınları yok denecek kadar azdır¹. En önemli matbu eser olarak elimizde Cumeyyil b. Hamîs b. Lâfî b. Hilfân b. Hamîs es Sa'dî tarafından hazırlanan ve 1298 h. yılından itibaren Zenzibar'da basılmasına başlanan Kamus eş-Şerî'a bulunmaktadır. İlk sahifesinde doksan cilt olacağı haber verilen eser onuncu ciltten sonra basılmamıştır. Mevcut şekliyle Hâriciler ve bilhassa İbâdiler hakkında geniş bilgi veren eser 'Uman'da Sultan Seyf b. Mâlik devrinde 1059 - 1079 h.

1 İbâdî itikadî hakkında yayınlanmış en önemli kitap Ebu Hafs Ömer b. Câmî'nin "Akîde" sidir. Cerbe ve Mzâb Hâricilerinin elkitabı mahiyetindeki bu aslı berberce yazılmış kitap birçok kereler şerhedilmiştir. Bunlardan Ömer b. Ramazan es-Salâtî'nin şerhi aynı isim altında Kahire'de 1323 yılında basılmıştır. Bunun dışındaki matbu eserler ya mezhebe yapılan hücumları karşılamak, yahut geçmişteki İbâdî ileri gelenleri hakkında bilgi vermek için yazılmış tabakât kitaplarıdır. Birinciye misal olarak, Kasım b. Sa'id b. Kasım eş-Şumâhî el-Âmirî'nin "Risalet Kavî el-Metîn fi'r-Redd ala el-Muhâlifîn" ini, ikinciye misal olarak da Sâlimî'nin "Tuhfe el-'A'yân fi Sîret ehli 'Uman" ını gösterebiliriz. İbâdîler'e ait yazma eserlerinin büyük bir kısmı S. Smogorzewski'nin özel koleksiyonunda bulunmaktadır. Bunlar hakkında ve koleksiyon sahibinin basılmamış eseri için bak. T. Lewicki, El, New Serie, Vol.I. pp. 125, 134, 141 gibi ilgili maddeler.

yılları arasında yazılmıştır². İbâdî tarihi, imamları, bilgileri anlatıldıktan sonra fıkıh ve kelâm'a geçilmekte, meseleler ele alınarak delilleri ile iddialeri ileri sürülmektedir. Bahsedilen eserin birkaç bölümünde "El-Keşf ve'l-Beyân" adlı eserden nakillerde bulunmaktadır. Bunlar: "İlimler ve tâlibleri"³, "Cehâletin Zemmi"⁴ "Cebre kail olanların görüşlerinin beyânı"⁵ ve "İrade konusu ve Kaderiyye'nin Reddi"⁶ başlıklarını taşımaktadır.

Adı geçen eser British Museum Kütüphanesi Or. 2606 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Kataloğu hazırlayan C. Rieu⁷ tamamı üç cilt olduğu anlaşılan eserin elde mevcut ikinci ve üçüncü kitaplarını tanıtmaktadır. Yazma'da müellifin ismi yoktur, fakat yukarıda zikrettiğimiz Kamûs'ta⁸ eserin yazarının künyesi tam olarak verilmektedir: "Uman ulemasından Ebû Sa'îd el-Ezdî el-Kalhâtî, Kitâb el-Keşf ve'l-Beyân'ın müellifi" denilmektedir.

Kamûs birçok şahıslar hakkında bilgi verirken ender olarak tarih zikretmektedir. Bu sebeple el-Kalhâtî'nin de hangi devir ulemasından olduğuna dair kesin bilgimiz olmamakla beraber C. VIII, bab 38 de "Alimlerin isimlerinin ve eserlerinin zikri" (s. 299 vd.) bölümündeki sıraya bakılarak hicrî yedinci veya sekizinci yüzyıllarda yaşamış olduğu ihtimali ileri sürülebilir⁹.

Eserin kayıp olan birinci kitabına yapılan atıflardan, orada İbâdîliğin bir sistem halinde anlatıldığı anlaşılmaktadır. Mamafî eserin son kısmında 224-232 inci varaklarda, "İstikamet ehli fırkasının ve itikadatının hüccet ve burhanla şerhi" bölümü bu eksikliği kısmen de olsa telâfi etmektedir. Esasen daha ilk bölümlerden itibaren âlemin ve insanların yaratılmasından, sonraki peygamberler ve diğer dinlerin zuhuruna, Ka'be'nin tarihinden Emevî saltanatına kadar yayılan eserde olaylar tamamen İbâdî görüş açısından ele alınmaktadır. Rivayetler ve tenkidler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

2. Badger, The History of the Imams and Seyyids of 'Oman, pp. 78 - 90, London, 1891. Hakluyt Society yayını. Eserin naşiri Uman'da ilk imamdan başlayarak kendi zamanına kadar gelip geçenlerin hayat maceralarını anlatmaktadır.

3 C. I. s. 20

4 C. I. s. 37

5 C. V. s. 2

6 C. V. s. 63

7 Charles Rieu, Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum, pp. 121 - 124, London, 1894

8. C. VIII, s. 309

9 Brockelmann, G. A. L. S. Vol. II. p. 568 de 1070 / 1659 dan önce yaşadığının muhakkak olduğunu zikretmektedir.

Tek kitap halindeki ikinci ve üçüncü ciltler şu bablara ayrılmaktadır:

I- Kudretin ızharı, arşın, semaların, yeryüzünün, meleklerin, cinlerin, insanların yaratılması, Allahın ilk yarattığı (var. lb).

II- Adem'in indirilmesi, iblis v. s. (8 a).

III- Şit peygamberin bi'seti, mevlidi, ondan sonraki enbiyanın nübüvvetleri (10 a) Adem'in vefatı (10b), Şit b. Adem'in vefatı, İdris'in nübüvveti (11b), Nuh'un nübüvveti, Sefine (12 a-13a), Hüd'un nübüvveti (14b), Salih'in nübüvveti (16b), İbrahim'in nübüvveti (18b) faziletleri (21a), Lût'un nübüvveti (21a), İshak b. İbrahim ve Eyyub'un nübüvvetleri (22a), Yakub b. İshak'ın oğlu Yusuf'un nübüvvetleri (23b), Musa b. İmrân'ın nübüvveti (24a), Şu'ayb'ın nübüvveti (25b), Yuşa b. Nûn olayı (26b), Davud'un nübüvveti (26b) Suleymân b. Davud (28a), Yunus b. Matta (30b), Üzeyr hakkında (32b), Yahya ve oğlu Zekerriyya hakkında (36a), Yahya ve babası Zekerriyya'nın katli haberi (37a), Babası Zekerriyya'nın makteli (38a), Allahın nebisi ve ruhu İsa b. Meryem'in bi'seti (38b).

IV- Kitab Muhtasar'dan enbiyanın zikri, sayıları, nebileri ve resullerin sayıları hakkında rivayetler (40a).

V- Hadis el-Beyt (43b).

VI- Habeşlilerin Yemen'e çıkışlarının sebebi ve bununla ilgili haberler (45b).

VII-XIV- Hazreti Muhammed b. Abdillâh'ın bi'seti, sireti, faziletleri, doğum tarihi, Allahın ona verdiği hasletler, kendisine nasıl biat edildiği, gazveleri, bazı sözleri, hastalanması ve vefatı (49b-75b). Bu bölümün başlangıcından itibaren on varaklık kısmında zamanın yaptığı tahribat sebebi ile birçok yerler okunamıyor.

XV- Ebu Bekr'in hilâfeti (80a)

XVI- Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfeti, Şûra konusu (82 a-84a).

XVII- Osman b. Affân'ın hilâfeti (84b).

Peygamberin veda hacı, hastalanması ve vefatı ile ilk dört halife devri hakkındaki görüşler Şiiler, Hariciler ve Ehli Sünnet bakımından çok farklıdır. Ehli sünnetin ilk dört halifeye "Hulefâyı Râşidîn" demesine karşılık, Şiiler ilk üçüne gasıb nazarı ile bakıp tekfire giderler. Hariciler ise ilk ikisinden son derece hürmetkâr şekilde bahsederler. Müellif, üçüncü halife devrini anlatırken, onun ilk altı yıl "doğru amel ettiğini" (85a) fakat sonra kötülük üstüne kötülük

yaptığını, hareket ve davranışlarının ne Peygamberin ne ilk iki halifenin sirtlerine uymadığını, “ganimetleri adaletsiz dağıttığını, kendisine yakınlıkları sebebiyle sefipleri işbaşına getirdiğini, Allahın Kitabını tahrife cüret ettiğini, zamanının en kötü şöhretli şahsı Velid b. Ebî Ma'iy'tı Küfe'ye tayin, Mervân b. el-Hakem'e ifrikiyyen humsunu tahsis, Abdullah b. Ebi Serh gibi Allahın düşmanına valilik vermek, Abdullah b. Mes'ûd gibi bir insanı yatağa düşürsüye dövdürmek” gibi (86b) işler yaptığını zikreder. Sonra Osman b. Affân'ın katli (90 a) ve Osman b. Affân mazlûmen mi katledildi (91b) konularını ele alır, münakaşasını yapar.

XVIII-XXIV- Ali b. Ebî Tâlib'in hilâfeti (92b), Talha , Zubeyr ve Aişenin huruçları (94b), Mu'âviye b. Ebî Sufyân'ın hurucu (95b). Ammâr b. Yâsir'in katli, Hakemeyn konusu, Ebû Musa el-Eş'arî ve Amr b. el-As (96 a), Nehrevan ehlinin hurucu (98 a) Ali b. Ebî Tâlib'in Nehrevan ehline gönderdiği mektup ve kendisine verilen cevap (99 a) Müslümanların (yani Hâricilerin) İbn Abbâs ile münazaraları (99b), Nehrevan ehlinin kılıçtan geçirilmeleri (105b), Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib'in velâyeti (106a).

Yazar, halifenin katledilmesi üzerine oğlunun Kays b. Sa'd b. Ubâde'ye askeri savaşa hazırlamayı emrettiğini, niyetinin Mu'âviye ile savaş olduğunu, fakat Mu'âviye'nin ona mektup yazıp altın gönderip tıpkı babası gibi kandırdığını anlatır. Nihayet bütün selâhiyetler Mu'âviye'de toplanır (107 a), oğlu Yezîd'in yerine geçmesi ile saltanat devam eder (107b).

Üçüncü kitap 25 inci babdan başlayıp 50 ncide bitmekte ve tam bir Milel-Nihal teşkil etmektedir. XXV - Fırkaların Zikri (110a) genel başlığı ile girilen bölümde, “Peygamber, Mecusiler yetmiş, Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar, ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır... dedi” şeklindeki meşhur rivayet zikredildikten sonra şu konular ele alınmaktadır:

- XXVI-Mecusiler (111a)
- XXVII- Sabîiler (113a)
- XXVIII- Filozoflar (114a)
- XXIX- Cahiliyye devri arabları (114b)
- XXX- Arab mu'attılası (117b)
- XXXI- İslâm öncesi arab bilginleri (119a)
- XXXII- Hind fırkaları ve görüşleri (124b)
- XXXIII- Güneşe ibadet edenler (126a)

XXXIV- Aya ibadet edenler (126b)

XXXV- Yahudi dininde mezhebler (126b)

XXXVI- Hristiyanlıkta mezhebler (131a)

XXXVII- Müşriklerin ve münafıkların çocuklarının durumu meselesi
135a)

XXXVIII- İslâm Fırkaları (137b)

İslâm fırkalarından bahsederken yapılan genel tasnif ve anlatılan görüşler ilk bakışta Şehristânî'yi hatırlatmaktadır. Bu bakımdan "esas itibariyle müellif Şehristânî'nin düzenini takip ile onu geniş şekilde ihtisar etmektedir¹⁰. hükmü doğru görülebilirse de, yazarın Şehristânî'de olduğu gibi fırkaları sadece tasnif ve görüşlerini nakil ile iktifa etmediği ve asıl önemli husus, ondan ayrı bir mezhebin saliki olduğu unutulmamalıdır. İbâdiyye dışındaki her görüş ve iddia ele alınarak tahlil ve tenkid edilmektedir. Fırkaların ilk gurubu olarak ele alınan Mu'tezile (XXXIX - 139b - 146 b) genel hatları ile anlatılıp tenkid edildikten sonra alt kollarına geçilmekte, aynı usul bütün mezheplerde tekrar edilmektedir. Şehristânî'ye paralel şekilde verilen Mu'tezile'nin ondört kolu şunlardır:

Vâsiliyye (146b)

Huzeyliyye (147b)

Nazzâmiyye (148b)

Hâbitiyye (150a)

Bişriyye (151a)

Mu'ammeriyye (151a)

Muzdâriyye (151b)

Tammâmiyye (152a)

Câhziyye (152b)

Hayyâtiyye (153a)

Cubbâiyye (153b)

Cehmiyye (154a)

Neccâriyye (155a)

Dırâriyye (155b)

10 C. Rieu, a. g. e, p. 123. Fırkaların ismi geçtikçe Şehristânî'nin el Mîlel ve'n Nihal'inin tercümesinin sahife numaralarını vererek mukayeseyi kolaylaştırmaktadır. Fakat biraz aşağıda göreceğimiz gibi burada zikredilen bütün fırkaları aynı tasnif çerçevesi içinde Şehristânî'de bulmaya imkân yoktur.

XLI- Sifâtiyye, Haşviyye ve Muşebbihe (156a)

XLII- Teşbih Görüşünün Reddi 157a)

XLIII- Yazar, Muşebbihe Fırkaları genel adı altında Şehristani'nin tasnifini alıp Kerrâmiyye (163a)'dan itibaren zikrettikten sonra Eş'ariyye (164 a), Mâlikiyye (164b), Hanefiyye (166b), Hanbeliyye (170b), Şâfi'iyye (171a)'yi de idhal etmektedir. Da'ûdiyye, Kehşâniyye, Abidiyye, Sevriyye, Zaribiyye, İshâkiyye, Vâhidiyye ve Zâhiriyye'nin (176b) zikrinden sonra XLIV. bölümde bazı hadîs rivayetlerinin tartışmasına geçmektedir (180a).

Yazarın, Eş'ariyye ile diğer sünnî fıkıh mezheplerini aynı paralelde görmesi konuyu değişik bir görüş açısından değerlendirdiğine misal teşkil eder. Bilindiği gibi, meşhur dört mezheb imamının da itikadî yahut kelâmî konularda ileri sürülmüş fikirleri vardır; fakat bu mezhepleri meydana getiren görüş ayrılıkları kelâmî değil tamamen fikhîdirler. Ayrılıkları ibadet ve muamelât konularındadır. Bu fikhî mezheplerin mensupları kelâm yönünden ya Eş'ariyye ya Maturidiyye'ye uymaktadırlar. Öyleyken fıkıh mezheplerinin diğerleri arasında sayılması, buna karşılık Maturidiyye'nin hiç zikredilmemesi değişik bir anlayışın sonucu olmaktadır. Bu konuyu nasıl ele alıp işlediğinin araştırılması enteresan olacaktır.

XLV-XLVII- Haricî Fırkaları, ileri sürdükleri iddialar ve bunlara reddiye (195b-203b) bölümlerinde İbadiyye dışındaki haricî görüşlere de cephe alınmaktadır. Necdiyye (199b), Ateviyye, A'samiyye ve Sâlihiyye (201a), Beyhesiyye (201b), Acrediyye (202a), Meymûniyye ve Sufriyye (202b), Hafsiyye, Sa'lebiyye ve Ahnesiyye (203a), Hazımiyye, Halefiyye ile Şehristânî'de bulunmayan Sa'diyye yahut Sa'idiyye (203b) fırkaları anlatılmaktadır.

XLVIII- Şi'îler (204a-216b).

İslâm Mezheplerini Mu'tezile, Muşebbihe, Havâric ve Şi'a şeklinde dört büyük guruba ayrılarak inceleyen yazar, bu bölümde de klasik tasnif sistemine uymuştur. "Ali b. Ebi Talib'in imametini hususunda nass, vasiyet ve ta'yin olduğunu kabul edenler" (204a) şeklindeki genel tariftten sonra, İmamet, ismet konularından başlayıp Ali'nin ilk müslüman olduğu, Peygamberin ona bazı gizli talimatta bulunduğu şeklindeki iddiaları ele alarak "Bu hususta İstikamet Ehlinin hücceti ve görüşü şudur" başlangıcından sonra cevaplar vermektedir.

Gerek iddialar anlatılırken, gerekse bunlara cevaplar verilirken çok ağır bir dil kullanılmakta, hakaretler savurulmaktadır. Mamefi bu bölüm, haricîlerin temel görüşlerdeki ayrılıklarını kesin şekilde ve maddé maddé açıklaması bakımından önem taşımaktadır.

XLIX. Bölümde zikredilen Şi'i fırkaları, gerek isimleri, gerek anlatılan görüşleri bakımından (216b-223b) yenilik getirmemektedir. Şehristani'nin hulasası hükmü bu bölüm için çok yerindedir.

Eserin son bölümü, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, mezhebin kelâmî görüşlerinin tesbiti bakımından önem taşımaktadır. Burada İbâdiyye, "Kitâb, Sünnet ve İcma'a dayanan, Mu'tezile, Kaderiyye, Sifâtiyye, Cehmiyye, Havâric, Ravâfız ve Teşeyyu' gibi hak yoldan sapmış fırkalardan ayrılan yegâne fırka" olarak takdim edildikten sonra, fırkanın kurucusu Abdullah b. İbâd b. Heysem el-Lât b. Sa'lebe'ye geçilmektedir. Mu'âviye b. Ebî Sufyan zamanında zuhur etmiş Abdulmelik b. Mervân (65 - 86) zamanına kadar yaşamıştır. Buna yazdığı "Siyer" ve "Nasayih" ile meşhurdur. Mezhebî görüşlerinin silsilesi şöyle uzamaktadır: Abdullah b. İbâd, Abdullah b. el-Abbâs ve Ebû Şa'sa Câbir b. Yezîd yoluyla Nehrevan ve Nahîle ehlinden Tâbi'inden, Siffin ve Cemel ehlinden, Ammâr b. Yâsir, Huzeyme b. Sâbit zı'ş-şehâdeteyn, Budeyl b. Verkâ el-Huzâî'nin iki oğlu Muhammed ve Abdullah, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfet b. el-Yemânî, Mu'âz b. Cebel, Abdurrahman b. Avf, Selmân el-Fârisî, Bilâl el-Habeşi, Suheyb er-Rûmî gibi sahabeden Ummulmüminîn Aişe, herkesin razı olduğu iki halife Ebu Bekr ve Ömer ile Muhacirûn ve Ensar'dan almıştır.

Mezhebin kurucusu hakkındaki bu girişten sonra "İmân" meselesi ile sisteme girilmektedir: "İman, kavî, amel, niyyet ve sünnete ittibadır. İman Allaha, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennetine, cehennemine, va'dine, va'idine, ölümden sonra diriltilmeye, hesaba, ahiret gününe inanmak, nebilerin rableri katından getirdiklerinin hak olduğunu tasdik etmektir. Kur'ân Allahın kelâmı , vahyi ve tenzîlidir, onu nebisi Muhammed aleyhisselâma inzal etmiştir.... İman, bunlardan başka, kadere hayrına ve şerrine, Allahın herşeyin yaratıcı olduğuna, O'ndan başka Yaratan olmadığına, O'nun va'dinden dönmeyeceğine ve va'idini ibtal etmeyeceğine, sözlerinin doğru olduğuna, Muhammed b. Abdillâh'ın getirdiklerinin Allah katından ve doğru olduklarına, bunlarda şek ve şüphe bulunmadığına inanmaktır" denildikten sonra Allahın sıfatları tamamen âyetlere dayanılarak sayılıyor. ve : "İslâm, imân'a dahildir ve bu da Allahtan başka ilah olmadığına, O'nun bir ve tek olduğuna, Muhammedin O'nun kulu ve elçisi olduğuna, söylediklerinin Allah katından ve doğru olduğuna şeksiz şüphesiz şahadet etmek, kıyametin kopacağına şüphe bulunmadığını ve Allahın kabirlerde olanları tekrar dirilteceğini kabul etmektir" hükmünden sonra bir fasl'a geçiliyor: "İslâm şunlarsız olmaz". Sayılanlar farzları ve sünnetleri ile namazlar, taharet, zekât, oruç ve hacc'ın

yanısıra "Sılatu'l-erhâm, birru'l-vâlideyn, emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehıy an'il-munker, cihâd, yakına, komşuya, yolcuya hakkını vermek, emâneti eda, doğru şhadette bulunmak, gözleri haramlardan sakınmak, yalan sözü terketmek, haramlara yaklaşmamak, haramı haram helali helal saymak, Allahın ve elçisinin yasakladıklarından uzak durmak.." şeklinde Allahın kitabında yazılı bütün emr ve nehyler sayılmaktadır.

Kendilerinden başka fırkaların görüşleri reddedilirken "Onlara denir ki " yahut "Onlara deriz ki" gibi söz başlarının yanısıra "İstikamet ve iman ehlinin" veya "İstikamet ve adl ehlinin görüşü şudur" gibi ifadeler kullanılmaktadır.

El-Kalhâtî'nin El-Keşf ve'l-Beyân'ı üzerinde son yıllarda, Hâricîlerin menşe meseleleri incelenirken Prof. L. Veccia Vaglieri tarafından durulmuş¹¹. Harûrâ'da toplanma sebepleri araştırılırken bu yazmada verilen bilgilerden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bu hususa daha önce Muhammed Kafâfî dikkati çekmiş¹², kaynağın hâricîlik tedkikleri yönünden önemini belirtmiştir; fakat el-Kalhâtî'nin tamamen ibâdî görüş açısından yazmış olduğu Mezhepler Tarihi kitabı dikkatlerden kaçmıştır. Müellifimizin, mezhepleri genellikle anlatırken yaptığı tenkidler bir yana, son babda verdiği bilgiler ve ibâdî ilmihali, mezhepler tarihi yönünden son derece kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin bu bölümlerini ilk fırsatta türkçe tercümesiyle birlikte yayınlama-
cağız.

El-Kalhâtî'nin zaman zaman bazı mısralarına yer verdiği şair Ahmed b. en-Nâzr eş-Samûlî el-Umânî el-İbâdî'nin "Divan"ı da aynı kütüphanede bulunmaktadır (Or. 2434). Yaşadığı devir hakkında hiçbir kayda rastlanmayan bu şairden Cumeyyil b. Hamîs de bahsetmektedir.¹³ "Divan"ın yazısı XIX. yüzyıl göünüşlü nesihtir¹⁴ müstensih ismi yoktur. Alfabetik olarak daha ziyade fıkıh konusunda meseleler ele alınmaktadır. "Eşribe" (var. 1b) ile başlamakta "Bey," (2b), "Rıdâ"(7b), "Nikâh" (9b), Zebh, Tezkiye, Sayd hükümleri" (15a) konuları arasında "Fiillerin yaratılması hususu ve Kaderiyye'nin reddi" (17b-20b), "Tevhîd konusu ve Teşbih'in nefyi ve müşkil âyetlerin tefsiri" (62a-65b) ve "Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünün reddi" (71b-73b) gibi üç kelâm meselesi de ele alınmaktadır. Yazma 73 varaktır.

11 Encyclopedia of Islam, New Serie, Hâricî, Harurâ gibi maddeler

12 The Rise of Kharijism According to Ebu Sa'id Muhammad b. Sa'id al- Azdî Al-Qal-hâtî, Bulletin of the Faculty of Arts, Vol. XIV, pp. 29 - 48, Cairo 1952.

13 Kamûs eş-Şer'â, C. V. ss. 65. 67

14 Rieu a. g. e. p. 209

Or. 3744 numarada kayıtlı 117 varaklık yazma da hayli önemli görülmektedir. İbâdî mezhebi mensubu Ebu İshâk İbrahim b. Kays, "Kitâb Mâ Lâ Yese'u Cehele" (var. 2b) adını verdiği eserini "İbâdiye'nin ülkelerde az yayılmış ve hakkında mahdut eser yazılması" sebebiyle kaleme aldığını belirtiyor. XIV. yüzyılda istinsah edilmiş benzeyen¹⁵ yazma, ibâdât, mu'âmelât ve veraset bahisleriyle tam bir fıkıh sistemi vermektedir. Son kısımları biraz tahribe uğramışsa da neshi okunaklıdır.

Or. 2085 numarada kayıtlı 70 varaklık bir yazmanın İbâdîlerin gerek fikhî gerek kelâmî bütün görüşlerini anlattığı anlaşılmaktadır. Fakat 87 bab olarak yazıldığı başlangıcında zikredilen eserde sadece 19 bab bulunmaktadır. Yazarı Derviş b. Cum'a el Mahrûkî el-İbâdî hakkında bilgimiz yoktur.

Or. 2915 numarada kayıtlı ve geçen yüzyılda istinsah edilmiş 193 varaklık yazma yukarıda zikrettiğimiz "Divan"ı şerh etmektedir. Asıl eserin alfabetik olan sırasını kendine göre tasnif ederek şerheden yazarın adı belirsiz ve eserin birinci cildi de kayıptır.

15 Rieu, a. g. e. p. 762.